

DAS VEAS RUMOROSAS
(Presencia plurisignificativa dos mundos acuáticos na obra de Manuel María)

O Azúmara, o Lea, o Anllo, o Miño
atravesan toda a Terra Cha
cun paso tan lento e caladiño
que aperta o corazón coa soedá.

Un paso calado, quedo e lento;
tan lento que semella adormecido.
¡Non sei qué de grave e tristurento
no corazón dos ríos vai metido!

Terra Cha (1954)¹

Desde os poemas, xa alongados no tempo, de *Terra Cha* (1954) ata a obra máis recente que deu ó prelo, *Sonetos á casa de Hortas* (1997)², amósase Manuel María como un autor moi comprometido coa súa paisaxe nativa, de xeito que a Terra Chá aporta ó verso matices peculiares e consolídase como un espacio de dimensións míticas e sentimentais moi importantes á hora de estudar o texto. Establécese así unha intensa corrente comunicativa entre o Manuel María poeta telúrico e o resto de vates que sentiron a Terra como escenario emanador de versos onde o ámbito máis próximo acaba por consolidarse como macro-cosmos plurisignificativo. Desta maneira, entronca o poeta de Outeiro de Rei coas grandes voces da nosa literatura e sitúa á Terra Chá na mesma dimensión cosmolóxica de, por exemplo, os cómaros de Aquilino Iglesia Alvariño, a codeseira de Crecente Vega ou a Lóuzara de Fiz Vergara Vilariño. Todos eles escenarios do corazón onde se inscribe o peso memorístico que explica ó ser en toda a súa fondura, ámbitos vinculados á infancia como tempo da plenitude evocada con morriña e, sobre todo, espazos para vivir desde a íntima e profunda interrelación, tal e como manifesta o eu poético nos seguintes versos:

A Terra Chá comeza onde eu nacín.
E morre, cunha agonía longa e tensa,

¹ Citaremos pola edición elaborada por Xosé María Dobarro para a Biblioteca das Letras Galegas, Ed. Xerais, Vigo, 1989, p. 63.

² Espiral Maior, Colec. Illa Verde, A Coruña, 1997.

nun lugar segredo e íntimo de min. (1997, 54).

Sen embargo, dentro dos espazos naturais que Manuel María foi fixando ó longo deste medio século de traballo poético, destacan os conformados pola auga, potencia vital primixenia. De aquí deriva a constante mirada ós ríos, ás lagoas, ós regatos por canto deles depende a vixosidade da terra e, por extensión, a vida do ser que nos fala. A magnitude acuática é decisiva e chega a motivar a escrita de obras como os *Poemas para dicirlle a dúas lagoas*³ (1994) ou *O Miño canle de néboa e luz*⁴ (1996) onde o tema central será, na primeira, a defensa das lagoas de Cospeito e do Olla e, na segunda, o eloxio encendido do río Miño como exemplo de amor sen igual pois, como afirma o propio poeta no "Aviso",

non en van as súas caudalosas augas arrolaron o noso berce, asombraron a nosa infancia, puxéronlle alegre e desbordada música ás poderosas paixós e desasosegos da nosa adolescencia e xuventude e, nos anos da nosa madurez, o seu monótono rumor encheu a nosa melancólica nostalxia pois a vida non nos permitiu permanecer ó pe do Miño natal como era o noso desexo para, á súa veira, ir gastando as nosas horas medidas polas mansas ou alporizadas ondas. (1996, 8).

Son, pois, as lagoas, os pozos, o río... os entornos acuáticos que marcan a infancia e adolescencia do poeta, a memoria fluente da súa vida pasada. Por iso, a voz lírica se ergue como defensora acérrima súa fronte ós perigos e ataques que sofren desde un punto de vista ecolóxico e sentimental. Unha protección que ten moito de auto-defensa, de procura introspectiva nos misterios máis arcanos que os líquidos custodian xa que ambos os dous, o ser e as augas, comparten a mesma materia compositiva. Mais non son estes uns fluídos anónimos senón individualizados pola arte designadora de todos aqueles que disfrutaban dos seus beneficios, polos fillos que as inscriben no libro da memoria da tribu a través das súas nomenclaturas específicas e, nomeándoas, danlles tamén vida eterna:

*Eu son desta terra e esta auga: lagoas
de Seixas, Toiral, Santa Cristina,
Bardancos, Boedo, Lamas de Xermar,
Charca do Alligal, As Carpaciñas,
Pozos das Nádigas e do Olla,*

³ Espiral Maior, Colec. Illa Verde, A Coruña, 1994.

⁴ Espiral Maior, A Coruña, 1996.

*pucharcas como estrelas ou lúas,
maravillosas esmeraldas, decorando
o corpo vexetal da miña tribo,
espellos prodixiosos que reflecten
a luz do sol -ouro esvaído-,
os altos parpadexos das estrelas,
as raiolas do luar febles e místicas. (1994, 12).*

Na súa circularidade, as lagoas non só gardan a historia da terra que as circunda -así se dirixe o eu á Lagoa de Cospeito asegurando que "*Todo o tiñas gardado nos arquivos/ segredos e misteriosos que posúes/ nos eidos subacuáticos*" (1994, 21)- senón que acaban por constituír un vínculo bidireccional para o ser e a paisaxe. Por unha parte, a unión da terra co ceo que se reflecte nas augas. Por outra, a porta cara ó infinito aberta para aquel que busca as grandes respostas da vida. Son así elos dunha cadea onde a auga acaba conformándose en potencia creadora, poder ignoto da terra que vai do escuro á luz, da raíz á altura, do misterio á revelación:

*Lagoa de Cospeito, fonte de ti mesma
que agromas silandeira e poderosa
do escuro da terra, onde habita
o segredo, o misterio e as raíces.
Inmensa mau aberta cara ó ceo,
acenando serenamente ó infinito,
demandando comprensión e ternura
e ofrecendo paz, acougo, silencio
e unha purísima claridade cristaiña. (1994, 23).*

Cóntase na Xénese que no comezo todo estaba cuberto polas augas e as terras só existían nunha dimensión subacuática que as tornaba inservibles para a vida. Logo, os líquidos afastáronse para deixar agromar o solo onde se estableceron as plantas e os animais, e para, finalmente, ser morada do ser humano. Sen embargo, por causa desta orixe común, nunca terra e auga conseguiron ser totalmente autónomas senón que seguen mantendo un vínculo de dependencia mútua que se afianza desde o momento en que a auga ten como misión principal garantir a supervivencia dos ecosistemas -metade terrestres, metade acuáticos- que se establecen arredor dos humedais. Así, as lagoas acaban sendo uns "*mundos perfectos*" (1994, 12) de vexetación exuberante, habitados por aves, peixes e anfibios que agochan nos seus fondos o limo como un tapiz a cubrir a terra profunda. Esta

masa, en principio amorfa, acabará sendo o berce último dos "orbes increíbles" (1994, 12) onde agroma o milagre dos soños húmidos en forma de creación vizosa, tal e como o eu descubre na Lagoa do Olló:

*Para min es principio, luz primeira,
o misterio grandísimo do mundo,
un enigma inquedante moi profundo,
a certeza desnuda e verdadeira. (1994, 29).*

Se o *alfa* da vida se sitúa nas lagoas, o *omega* fica representado polo río, máxima imaxe da fluencia constante e imparale. Entremedias, os pozos e regatos, amosan a súa natureza diverxente e o eu oscila entre a opción polas augas tranquilas e estancadas que asustan na súa profundidade insondable e a vía ignota da auga que circula como "*leve vea rumorosa*" (1954, 66). Ambas as dúas representantes dunha concepción poliédrica da vida, de estados de ánimo contrapostos reflectidos na dobre querencia dun ser que non se decanta unicamente por un deles:

*Ti es completamente imprescindible,
meu Pozo do Olló, como o máximo,
inefable Regato do Cepelo
pois el é luz camiñante
percurando un destino mentras
dice a súa canción arrebatada
ás árbores, ó vento vagamundo,
ó meu incommovible instinto escuro.
E ti, en troques, silencioso,
enigmático pozo melancólico,
es auga encantada que medita,
archivo nostáxico de soños,
dos rumores da fraga,
das ouridouradas sombras dos solpores,
das indecisas luces do mencer,
¡ouh, ollo sempre alerta, vixiante,
pinga de orballo namorada,*

desnuda, tremorosa e desmedida! (1994, 38).

Para alén da repercusión paisaxística que supón o feito de crear unha escenografía acuática para os poemas, acabamos por descubrir unha dimensión evocadora -tan crucial na obra de Manuel María- vencellada á simboloxía específica da auga que avanza sen descanso. A crónica que o eu poético traza da súa infancia vai ligada ós líquidos e así volve, por contraste cun presente ás veces de desolación e aniquilamento do entorno, a un pasado en que os acuíferos eran lugares venerados e misteriosos, custodios dos segredos máis arcanos da vida. Desta maneira, o ser inicia o camiño de volta ata o seu berce remontando a contracorrente o río existencial para preguntarse, ante a visión da Lagoa de Lucerna, polo descoñecido:

*Eres, lagoa de meu, a levedade,
insua de señardade, lúa deitada
no difícil camiño sen retorno
que fatalmente andamos os mortais.
¿Que segredos gardas?* (1994, 16).

Igualmente, na Lagoa de Cospeito pervive a lembranza dos días da nenez e as primeiras experiencias vitais importantes sentidas ó seu carón. De aí que sexa factible para o eu poético transformarse en habitante dese mundo esotérico que oculta, ficar prendido na maxia dun reflexo e revelarllo cun diálogo directo que dirixe case máis a si mesmo que ás augas:

*Téñote na lembranza, Lagoa de Cospeito,
coa claridade dos días infantís
e o primeiro tremor emocionado
do apaixonado sangue, rebentando
como acesa mapoula baixo a luz
que arrincaba de ti refrexos grises,
centileos de aceiro, luces máxicas
prendidas, para sempre endexamais,
no fondo dos meus ollos de chairego,
tan dentro de min mesmo
que me sinto lagoa de auga queda
na que estou silencioso e asulagado.* (1994, 19).

Sen embargo, o verdadeiro confidente do eu só pode ser o noso gran río, o Miño, por canto aporta novas vivencias, outros aires chegados dos territorios lonxanos que circunda. De aí que sexa sabio e entenda á perfección cales son as fontes da dor profunda do eu, o sentimento de minusvalía perante a gran forza que o Miño ostenta. Así, o ser acaba identificándose antes co pequeno regato do Cepelo -a quen trata por igual- que co inmenso pai Miño a quen venera como un deus desde a súa inferioridade:

*Amo á chorima máis que á flor de lis,
venero no Pai Miño un deus moi vello,
somentes co Cepelo me aconsello,
¡Ouh, confidente meu, fiel Amadís...!*

*Anque miñoto son, non me asemello
ó grande Deus Fluvial do meu país
que a miña voz, irmá da do malvís,
nas ondas do Cepelo ten espello.*

*O Pai Miño, caudal e prepotente,
vai camiñando ó mar solemnemente
con paso firme, rexo, misterioso...*

*Mais o Cepelo puro, transparente
co seu marmurio leve e vagoroso,
¡canta dentro de min maxicamente! (1997, 40).*

Neste exercicio de enaltecemento acaba agromando unha terceira dimensión que -tras do carácter de xénese e a vertente memorística- converte a presenza dos acuíferos, na obra do poeta chairego, no centro sustentador de toda unha mitoloxía propia. Así, nos regatos e no Miño ocúltase un submundo misterioso que se vehicula nun dobre sentido: cristiá -sobre todo nos poemas onde Manuel María recrea o asulagamento das cidades de Valverde e Lucerna (1994, 15 e 1959, 72)- e pagá. Este último próximo, á súa vez, ás lendas ancestrais que falan de seres pertencentes ó mundo das augas -como os valuros que moran na lagoa de Cospeito (1994, 14), os xacios e os mouros- pero tamén inscrito nas historias máis clásicas a través das figuras de ondinas, nereidas, náíades e ninfas. Todos estes seres habitan as cidades asulagadas, poboan os fondos misteriosos das lagoas e conviven co ser humano

desde o outro lado do espello líquido. Deste modo, a presenza nos poemas de Manuel María do mito das vilas afundidas acentúa o carácter recóndito das lagoas e permite soñar coa existencia de mundos diferentes, coa purificación polo mergullo que volve unir nun só plano a terra e a auga, o ceo e o lume, tamén el elemento de catarse. Valverde -castigada pola impiedade dos seus habitantes capaz de facer derramar á Virxe tantas lágrimas que acaban cubrindo a vila-, Beira e Lucerna van construíndo un imaxinario chairego que se sitúa xeograficamente baixo as augas, nun mundo subacúatico que o eu visita protexido pola súa condición de ser de auga:

*A miña lagoa é a de Cospeito, deitada
ó pe da de A do Monte, rebrilando
como moeda enormísima de prata
ou milagreiro espello: debaixo
da súa delicada pel de vidro e lúa
agáchase un país de maravilla,
habitado por oucas, espadanas,
curriolas, cecais corais, ornando
os xardíns das cidades sulagadas
-Beira, Valverde, Lucerna luminosa-
que visitei con ollos asombrados
e o corazón ateigado de alegría.
Urbes encantadas: sementeivos
coa flor do sentimento para sempre.
Tal semente froitificou en fantasías,
anceios, degaros, saloucos, soedades,
soños, melancolías e tristezas
que foron conformando pouco a pouco
o feble xunco amarelo que son eu. (1994, 13).*

Sen embargo, o gran Deus deste mundo mítico é o Miño, o enigma máis indescifrable. A el rende pleitesía o eu poético por entender que é o creador sumo que molla de parte a parte a nación recollendo todo tipo de procedencias líquidas e amosa a súa fortaleza indescrípible nas augas que nunca se deteñen. A súa historia lendaria fala da unión dos elementos primordiais e así, cando o Deus Minius decide instalarse no lugar máis fermoso do cosmos (Galicia) convértese en lóstrego que fende a terra para facer agromar a auga freática (1996, 17). Desta xénese deriva a identificación

que a voz lírica establece entre o río, o Camiño de Santiago e a Vía Láctea, os tres itinerarios de procura polas diversas materias (auga para o eu poético, terra para os peregríns e luz reflectida no éter para os vellos deuses):

Existe un Miño poderoso e terrestre.

Mais a intuición e o sentimento

estannos a dicir moi claramente que

o Camiño de Santiago ou Vía Láctea

é o Miño celeste:

un río de luz

polo que, un día, habemos navegar. (1996, 20).

O Miño amosa unha natureza ambivalente por canto sustenta e dá morte, é verxel de peixes e flores pero tamén agocha no seu seo a destrución, o ermo, a soidade dun ser xa canso de tanto vagar. Completamente oposto é o mundo que esconde no seu fondo. Canle de néboa e luz, o gran río acaba sendo, na súa dimensión mítica, arca para os tesouros de mouros e xacios, fonte de beleza para as figuras femininas de nereidas, ondinas e ninfas transformadas, polo poder das súas augas, en oucas e peixes. Mais todo isto fúrtaselle ó ser que esculca na súa natureza acuática o segredo deste "vello e tristeiro" (1954, 64) camiñante que "sempre vai mudo e senlleiro" (1954, 64), calado e perdido na súa concentración:

E vas perdido na noite, só e tatexando

un segredo íntimo que te roi e te cingue

a unha Primaveira de aves e sorrisas

e a un Outono dourado de tristezas

e angustias silenciosas que semellan a neve. (1996, 16).

Malia os vínculos fluviais co arcano e o esotérico, non refuga o poeta amosar a face máis realista do río como sustento de toda unha serie de actividades económicas que se desenvolven arredor del, beneficiándose da súa natureza desprendida. Muiñeiros, pescadores, barqueiros (1996, 33-35) coñecen o carácter pacifista e submiso dun Miño que se deixa someter no corsé dos encoros, explotar ata o límite dos seus recursos. Este é o río do traballo pero tamén o da produtividade necesaria:

Este é o Miño que sabe da luz, dos arados,

das silveiras, das abidueiras, dos carballos,

*dos freixos, dos paxaros, do silencio e da morte.
lñorou sempre os heroes, as mitoloxías alleas,
a brutalidade, a mentira e as guerras:
as súas ferrerías odiaron as espadas,
forxaron rellas para os arados, ferramentas
para traballar a terra día tras día,
ano tras ano, xeración tras xeración.
Este é o Miño manso, canso e silencioso
que soporta como o boi o xugo,
o aldraxe infamante e sen nome dos encoros
e as contaminacións fedorentas e letais. (1996, 51).*

Desta maneira, o berro elexíaco e dorido polo río contaminado aseméllase á desgarradora dor pola casa natal destruída que motiva a escrita dos *Sonetos á casa de Hortas*. Fronte ó sosego de verse cara a cara co amigo de anos e a consciencia de que á fin todos os contratempos "*Como o Cepelo son: auga que pasa*" (1997, 36), perdura a dimensión secreta dos pozos, as memorias doutra época xa perdida que se recorda nas páxinas húmidas dun regato, no espello da lagoa. Nada como o Miño para resumir en si mesmo todas as liñas poéticas vinculadas ós mundos acuáticos por Manuel María. Un río de lineais augas para levarnos de volta á memoria, ó pasado do país e do ser, á dimensión mítica que nos sustenta e para volver a interrogarse sobre os misterios que as augas esconden desde uns versos que se volven xa líquidos como veas rumorosas manando por dentro do eu poético:

*Desde entón ferido vou de tal visión
e non sei se é que me fixen río
potente, caudal, maxestuoso
ou se o Miño se transformou
na imprecisa nostalxia que son eu. (1996, 31).*

TERESA SEARA

en **BLANCO TORRADO, Alfonso** (Coord.), *Manuel María*, Asociación Cultural Xermolos, Guitiriz, Ophiusa, 2001, pp. 435-446.